

Risāle Fī Ḥavāṣṣī Pānzehr-i Ken‘ān¹**Meryem ARSLAN²****APA:** Arslan, M. (2019). Risāle Fī Ḥavāṣṣī Pānzehr-i Ken‘ān. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (16), 126-147. DOI: 10.29000/rumelide.616910**Öz**

Risaleler, genellikle özel konulara ayrılmış kısa hacimli eserlerdir. Bunlar, müstakil olabileceği gibi genellikle bir mecmua içerisinde veya külliyatlı bir eserin sonunda yer alırlar. Klasik Osmanlı metinlerinde bu tür küçük açıklamalara sıkça rastlamak mümkündür. Bunlardan biri de Risāle Fī Ḥavāṣṣī Pānzehr-i Ken‘ān’dır. Eserin müellifi ile ilgili bilgilerin tartışmalı olduğu düşünülmektedir. Jahi‘e göre müellif (Catalogue of the Arabic, Turkish, Persian and Bosnian Manuscripts in the Ghazi Husrev Bey Library, Sarajevo, XII, s. 70) I. Ahmed devri ricalindedir. O, tahminen kendi oluşturduğu panzehiri Risāle Fī Ḥavāṣṣī Pānzehr-i Ken‘ān, Cevher-i Bî-Hemtâ ve Risāle-i Pānzehr=Pānzehrnâme adlarıyla anılan bir kitapta toplamıştır. Eserin, tespit edilen 15 nüshası bulunmaktadır. Bunlardan biri de Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi, R 7565 numarada kayıtlı olan nüshadır. 3 varak ve 26 satırdan oluşan bu nüshanın çalışılmadığı belirlenmiştir. Panzehirle ilgili incelemelere katkı sunmak için bu bildiriye sözü edilen kütüphaneden elde edilen risale tanıtılacaktır. Risaleden farklı olarak sayfalarına not alınan çocuk düşürme ve bir ilaç terkihiyle ilgili nota ise çalışmanın sınırlılığından dolayı yer verilmeyecektir. Pānzehr-i Ken‘ān risalesi, panzehirlerle ilgili çalışmalar başta olmak üzere, tıp tarihi çalışmalarına, Türk dili ve tıp terimleri incelemelerine katkılar sağlayacaktır. Aynı zamanda Osmanlı Dönemi’nde onun sınırları içerisinde yazılmış tıp metinlerinin bilim âlemi tarafından bilinmesine de olanak sunacaktır. Zehirlere karşı kullanılan panzehirlerin özelliklerinin tanıtıldığı eserde, müellif olan hekim de 27 senelik bir riyazat ve içtihat gerektiren uğraş ve mücadele sonucunda ilham-ı Rabbaniyeye mazhar olarak bu panzehiri elde etmiştir. Bu panzehirin bilinmesinin bu anlamda önemli olduğu da kendiliğinden ortaya çıkacaktır diye düşünülmektedir. Çalışmada tanıtım ve dil incelemelerini içeren bir yöntem kullanılmıştır. Ayrıca metnin çeviri yazısı yapılmıştır. Panzehir risalesinin çözümlenmesi ve çeviri yazısının doğru yapılabilmesi için konuyla ilgili çalışmalardan ve alanın önemli kaynaklarından yararlanılmıştır.

Anahtar kelimeler: Klasik Türkçe tıp metinleri, panzehir, risale.**Risāle Fī Ḥavāṣṣī Pānzehr-i Ken‘ān****Abstract**

Treatises “Risale”, are short-volume works that are usually devoted to specific topics. They may be self-contained, usually in a journal or at the end of a work with a entire corpus. In classical Ottoman texts, such small explanations can be seen frequently. One of these is the Risāle Fī Ḥavāṣṣī Pānzehr-i Ken‘ān. The information about the author of the work is thought to be controversial. According to Jahi‘e (Catalogue of the Arabic, Turkish, Persian and Bosnian Manuscripts in the Ghazi Husrev Bey Library, Sarajevo, XII, p. 70) he is the one of important person in the period of Ahmet I. The author,

¹ Bu makale 18-21 Haziran 2019 tarihleri arasında Kırşehir’de düzenlenen XI. Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Günleri sempozyumunda bildiri olarak sunulmuştur.

² Dr. Öğr. Üyesi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, (Niğde, Türkiye), meryemarslan2078@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-1621-0286 [Makale kayıt tarihi: 24.06.2019-kabul tarihi:16.09.2019; DOI: 10.29000/rumelide.616910]

presumably the antidote invented by himself, wrote in the name of Risâle Fî Havâşşî Pânzehr-i Ken'ân or Cevher-i Bî-Hemtâ or Risâle-i Pânzehr= Pânzehrnâme Risâle. There are 15 copies of the work. One of them is the Gazi Hüsrev Begova Library, which is registered in R 7565. It was determined that 3 pages and 26 lines were not studied. In order to contribute to antidote studies it will be introduced to the treatise obtained from the library mentioned in this paper. Unlike the treatise, the note about the abortion of children and the notes about the composition of a drug will not be included because of the limitation of the study. The Pânzehr-i Ken'ân will contribute to the study of medicine history, especially on studies on antidotes, and on the study of Turkish language and medical terms. At the same time, it will be possible to know the medical texts written in the boundaries of the Ottoman period by the scientific world. the author got that antidote as a result of the effort and struggle with inspiring of God "ilham-ı Rabbanî". It is thought that knowing this antidote is important in this sense will occur spontaneously. In the study, a method including introduction and language studies will be used. In addition, the text is made the translation letter. In order to analyze the antidote and to ensure that the translation is done correctly, studies and important sources of the area will be utilized.

Key words: Classical Turkish medicine texts, antidote, panzehir.

Giriş

İrsâl "göndermek" fiilinden isim olan risâle (risâlet, çoğulu resâil) sözlü veya yazılı mesajı iletme anlamında elçilik demektir. Onun diğer anlamları, kitapçık, bir ilme ve fenne dair muhtasar eser, bir meseleyi özetle ele alıp inceleyen ve o konudaki neticeyi ortaya koyan kısa metin, hitap, kitap, mektup, makale; inceleme, araştırma, monografidir. Risaleler, genellikle özel konulara ayrılmış kısa hacimli eserlerdir. Bunlar, müstakil olabileceği gibi genellikle bir mecmua içerisinde veya külliyatlı bir eserin sonunda da yer alırlar. Klasik Osmanlı metinlerinde bu tür küçük açıklamalara sıkça rastlamak mümkündür (Er, 2008, s.113-114; Ak, 2004: 97). Bunlardan biri de Risâle Fî Havâşşî Pânzehr-i Ken'ân'dır. Kısaca Pânzehr-i Ken'ân olarak da ifade edilen risalede, çeşitli oranlarda kullanıldığında sarılık, ağız ve diş sağlığı, mide rahatsızlıkları, büyüden kaynaklı rahatsızlıklar ve zehirlenmelere çözüm olabilen panzehirden bahsedilmiştir. Bu risalede geçen hastalıklarla ilgili bilgiler, kullanılan terimler, biyografik açıklamalar ve dil özellikleri başta panzehirlerle ilgili yapılacak çalışmalar olmak üzere, tıp tarihi, biyografi, Türk dili ve tıp terimleri incelemelerine de katkılar sağlayacak niteliktedir.

Çalışmada, risale hakkında bilgi verilmiş (müellifi, nüshaları, dil ve üslup özellikleri, risalenin konusu gibi) ve risale Arap harflerinden Latin harflerine çeviri yazıyla aktarılmıştır. Bu aktarımda okunuşundan emin olunamayan sözcükler köşeli parantez ([]) içerisinde gösterilmiştir. Ayrıca risalenin Nuriosmaniye nüshasının da Ak (2004: 97-124) tarafından tanıtıldığı belirlenmiştir³. Risaleyle ilgili bilgilerin karşılaştırılabilmesine katkı sunmak amacıyla incelenen nüsha, bu nüshayla mukayese edilerek tenkitli metin şeklinde oluşturulmuştur. Metin oluşturulurken Ak'ın (2004: 97-124) yaptığı çeviri yazıdan yararlanmıştır. Yine metin harekeli olmadığından ve metnin 17. yüzyıldan sonra istinsah edilmiş olabileceğinden (bu süre tanıtılan nüsha için belli değildir) dolayı ekler, ünlüyle özel olarak belirtilmediği müddetçe küçük ünlü uyumuna uygun olarak okunmaya çalışılmıştır. Bir başka deyişle yuvarlaklaşmanın durumu metin harekeli olmadığı için çok anlaşılammıştır. Ancak 17. yüzyılı⁴ da içine

³ İncelenen nüsha bu nüshayla genel hatlarıyla benzerlik göstermektedir, ancak incelenen nüshada bu nüshada bulunmayan satırlar ve farklılıklar da vardır. Bunlar sonuç bölümünde karşılaştırmalı bir şekilde gösterilmiş ve Nuriosmaniye nüshası ekte de verilmiştir.

⁴ Karahan'a göre Batı Türkçesinin başlangıcında görülen yuvarlaklaşmaların varlığı, 13. yüzyıldan itibaren en az üç yüz yıl daha Anadolu yazı dilinin temel özelliklerinden sayılabilir (Karahan, 2006, s. 1-12). Tamlayan eki, {-Up} zarf-fiil eki Osmanlıca döneminde uyuma bağlanmıştır (Ergin, 2009: 230-341).

alan dönemde yuvarlaklaşmaların vokal uyumuna daha belirgin şekilde girdiği düşünülerek bunlar, özellikle imlada yuvarlak olarak gösterilmediği müddetçe dudak uyumuna göre okunmaya çalışılmıştır.

Çalışmada panzehir kavramı, incelenen panzehir risalesi ile ilgili açıklamalar *Konuyla İlgili Bilgiler* başlığı altında, risalenin Nuriosmaniye nüshasıyla karşılaştırmalı bir şekilde oluşturulmuş tenkitli metni, *Tenkitli Metin* başlığı altında ele alınmıştır. Sonuç bölümünde elde edilen sonuç ve değerlendirmelere yer verilmiştir.

1. Konuyla ilgili bilgiler

1.1. Panzehir

Panzehir, Farsça kökenli, *zehirin etkisinin ortadan kaldıran madde* anlamına gelen pād-zehr sözcüğünün Türkçeleşmiş şeklidir. Türkçede onunla aynı anlama gelen Grekçe *theriake* sözcüğünden Arapça yoluyla geçmiş *tiryak* ile Fransızcadan geçen antidot sözcüğü de kullanılmıştır. Sözcük Almancada *gegengift*, İngilizcede *antivenom*, *alexeteri* sözcükleriyle karşılanmaktadır. Zehirlenmelerden kurtulmaya çalışmanın tarihçesi ilkçağlara kadar uzanabilmektedir. Bu dönemlerden itibaren devlet yöneticileri ve zenginler zehirlenme durumlarından kendilerini korumak için zehirin etkisini azaltacak veya yok edecek çalışmalar yapılmasını desteklemişler ve bu çalışmalar sonucunda elde edilen ürünleri de kullanmışlardır. Bu anlamda içeriği belirlenen ilk panzehir, Pontus Kralı VI. Mitridates (MÖ 132-63) tarafından hazırlanmıştır. *Mitridatum* adındaki bu panzehirde 48 ilaç ham maddesi kullanılmıştır. Bu panzehir daha sonra Roma döneminde Neron’un hekimi Andromak tarafından geliştirilmiş ve *theriake* adını almıştır. Bu panzehirin içerikleri zamanla Calinus tarafından da çeşitlendirilmiştir. Panzehirler konusunda uğraşları ve kitapları olan diğer hekimler ve kimyacıların birkaçı ise Cabir b. Hayyan (*Kitabü’s-Sümum, Def-i Mazarrıha*), İbn-i Sina (*tiryak-ı kebir, tiryak-ı sagir*), Ali b. Abbas el-Mecusî (*Kamilü’s-Sinaati’t-Tıbbiyye*), Ahmedî (*Tervihü’l-Ervah*), Tifaşî (*Ezharü’l-Efkar fi Cevâhiri’l-Ahcar*) vb.’dir (Okumuş, 2007: 159-160; Okumuş, 2015: 3).

Panzehirler, bölgesel panzehirler ve sistematik panzehirler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Fiziksel olarak zehri tutan veya kimyasal olarak zehirle reaksiyona girerek onu zararsız hale getiren panzehirler bölgesel; kan dolaşımına geçmiş olan zehirlere karşı kullanılan panzehirler ise sistematiktir (Okumuş, 2015: 4-5; Yeni Rehber Ansiklopedisi, 1994: 174).

1.2. Risāle Fī Ḥavāṣṣī Pānzehr-i Ken‘ān hakkında

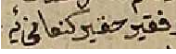
1.2.1. Adı, müellifi, nüshaları, müstensihisi

Fakirü’l-hakirü’l-Kenan tarafından hazırlanan panzehir, *Risāle Fī Ḥavāṣṣī Pānzehr-i Ken‘ān, Cevher-i Bî-Hemtâ, Risāle-i Pānzehir/Pānzehir-nâme, Der Beyân-ı Panzehir-i Kenânî* adlarıyla anılmaktadır. (İhsanoğlu-Şeşen-vd., 2008: 305-306). Adlandırmalardaki farklılıklarda müstensihlerin etkili olduğu düşünülmektedir. Tanıtımı yapılan panzehir, kütüphane kaydında *Risāle Fī Ḥavāṣṣī Pānzehr-i Ken‘ān* adıyla kaydedilmiştir. Bundan dolayı çalışmada bu ad ve bu adın tarafımızca kısaltılmış şekli olan *Pānzehr-i Ken‘ān* biçimi kullanılmıştır. Aslında katalog kaydı dışında risalenin girişinde bir ad bulunmamaktadır, ancak yazı tipindeki farklılıktan da sonradan eklendiği açık olan *Panzehir* başlığı da metnin girişinde dikkati çekmektedir.

Pānzehr-i Ken‘ān’ın müellifi *Osmanlı Tıbbi Bilimler Literatürü Tarihi* kitabına göre Ken‘an-ı Mısri’dir. Bu eserde onunla ilgili açıklamalar, *Hakkında yeterli bilgi bulunamayan Kenan-ı Mısri’nin 17. yüzyılda*

yaşadığı ve Mısır'a giderek çeşitli tıbbî incelemelerde bulunmuş Türk asıllı bir hekim olduğu tahmin edilmektedir. Jahi'e göre Kenan-ı Mısırî, Sultan I. Ahmed devri ricalindedir. Ancak Jahi'e bunun kaynağını belirtmemiştir (İhsanoğlu-Şeşen-vd., 2008: 305) şeklinde verilmiştir. Osmanlı Tıbbi Bilimler Literatürü Tarihi kitabında geçen bu bilgiler risalenin girişindeki bilgilerle çoğunlukla örtüşmektedir. Bundan dolayı bu bilgilerin eserden alınmış olduğu söylenebilir:

faķirü'l-ħakirü'l-ken'anü'l-muhtâce'r-raħmani'r-raħman bu cevheri bu mertebeye erişür niçe niçe yıllar emekler şarf idüb yigirmi yedi sene riyâzetlerden sonra ilhâm-ı rabbâniyeye mazhar olub elħamdülillah ve'l-minne ħâşil eyledim biñ altmış yedi yılñ mâh-ı şa'bânuñ on yedinci günü bir kimseyi ef'â yılanı şokub kişi ân-ı vâhîde tulum gibi oldu bu ħakire ħaber olduħda ol ħayında varub bu cevheri iki kırât saħķ idüb aña içürdüm ol sâ'atde ağzından burnundan vâfir şular aķup safrâlar kuşdı ba'd istifrâa eyledikde bu el ayası ħadar beyâz meşin şeklinde bir şey' iħrâc oldu ve bir kırât daħi belgüye ħakkidüb şokduâi yere ve şişe ve ħollara ve gögsine sürdüm bi-'inâyeti'l-lahi te'âlâ def' oldu ve şihħat buldı (1a/18-20-24-25-1b/1-4).

Buna göre *Panzehr-i Kenan*, ilk olarak kullanıldığı 17 Şaban 1067/ 31 Mayıs 1657 tarihinden önce yazılmış olmalıdır. Çünkü uzun uğraşlar ve gayretler neticesinde hazırlanan panzehirin tanınması için de bir sürenin geçmesi gerekir. Metne göre panzehirin hazırlanması 27 yıl sürmüştür. Panzehirin kullanımının herkes tarafından bilinmesinin ne kadar süreyi içerdiği konusunda fikir yürütülemezle birlikte hekimin 1630'lu yıllardan beri panzehiri hazırlamaya başladığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle hekimin de 1600'lü yılların başında doğduğu tahmin edilmektedir. Ancak buradaki tamlamaya bakıldığında hekimin adının Kenan olup olmadığı tartışmalı gibi durmaktadır. Çünkü risalede geçen (Gazi Hüsrev Beg, R 7595). *Faķirü'l-ħakirü'l-Ken'an* (1b/19) şeklinde geçen tamlama, *Kenan bölgesinin hakiri ve fakiri* gibi de anlaşılabilir bir yapıdadır. Bundan dolayı hekimin adının Kenan olmadığı, ama Kenan bölgesinde yaşadığı düşünülmektedir. Bu durum risalede geçen ikinci Kenan ismine gelen nispet î'sinden de (Ken'anî "Kenanlı" (1b/9)) açıkça anlaşılmaktadır. Ak'ın (2014) incelediği Nuriosmaniye nüshasında da bu ifadelerin geçtiği yerde *bu hakir ve bu hakir-i denî* (144a) ifadeleri bulunmakta ve kişi adına rastlanmamaktadır. Bundan dolayı Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi kataloğunda yer alan Kan'an Efendi şeklinde verilen müellif adı ile Osmanlı Tıbbi Bilimler Literatürü Tarihinde geçen Kenan-ı Mısırî (İhsanoğlu-Şeşen-vd., 2008: 305) müellif adının üzerinde tekrar düşünülmesinin doğru olacağı kanaatindeyiz.

Yapılan incelemede panzehirin 15 nüshasına rastlanılmıştır (İhsanoğlu-Şeşen-vd., 2008: 306-7):

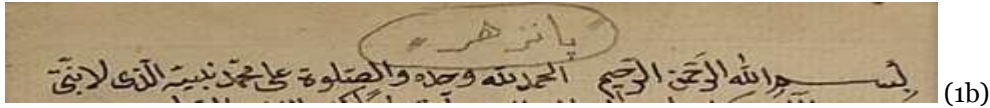
Nüsha Adı	Numara	Yazı Stili	Yaprak	Satır	İstinsah
Nuruosmaniye,	3762/2	divaniye yakın hat	143b-145b	18 satır	XI. Asır
Reşid Efendi	1044/20	talik	73b-75b	25 satır	2 Ramazan 1136
Burdur İl Halk [Kütüphanesi]	730/4	talik	59-61b	23 satır	Sadullah Ermânâki tarafından Hadım'da Hicri 1181.
Millî Kütüphane	A 4714/11	nesih	160b-164b	15 satır	Hafız İbrahim bin Mehmed bin Ahmed tarafından Recep 1200'de Pazar Günü İstanbul
Bağdadlı Vehbî	1376	nesih	15 yaprak	9 satır	İstinsahı Hicri XII. Asır
Yazma Bağışlar	3016/2	talik	8 yaprak	14 satır	Hicri 1285
Uluborlu	180/5	talik	42a-47a	18 satır	Hicri XII. Asırda
Tahir Ağa	704/2	rika	7a-18b	15 satır	Hicri 1316

Ali Emiri Tıb	49	nesih	12 yaprak	15 satır	-
Ali Emiri Tıb	50	nesih	6 yaprak	15 satır	-
Ali Emiri Tıb	51	rika	8 yaprak	15 satır	-
Düğümlü Baba	496/2	nesih	6b-10b	-	-
Gazi Hüsrev Bey	R 7595	nestalik	3 yaprak	26 satır	-
Kastamonu	2080/1	nesih	1b-10a	13 satır	-
Koyunoğlu	14484/2	nesih	22b-23b	23 satır	-

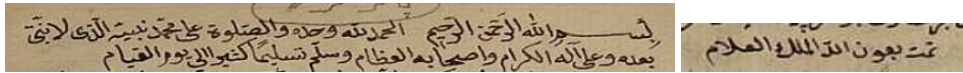
Nüshalarla ilgili bilgilere bakıldığında onların genellikle nesih ve talikle istinsah edildiği bunların yanında divanî hat, nestalik ve rika yazı tipinin de tercih edildiği görülmüştür. Panzehirin satır sayısı ve varak sayısı ile yapılan karşılaştırmada tüm metinlerin eşit uzunlukta olduğu tahmin edilmektedir. Ancak aralarındaki kesin farklar onlarla ilgili yapılacak karşılaştırmalı çalışmalarla ortaya çıkarılabilecektir. Bu nüshaların müellif nüshasından mı yoksa istinsah edilen nüsha üzerinden mi çoğaltıldığı da tüm nüshaların karşılaştırılması ve incelenmesiyle ortaya çıkarılabilir görünmektedir. Ancak şu anda bu belirlenememiştir.

Üzerinde çalışma yapılan nüsha, Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi R 7595 numarada kayıtlıdır. Risalenin üzerinde sayfa numaraları belirtilmemiştir. Risalenin sayfaları sırasıyla (1b), (2a), (2b), (3a), (3b) olarak numaralandırılmıştır. Buna göre risale 1a-3a arasında 3 varaktır. Risale okunaklı, ama harekesiz nestalik yazıyla kağıt üzerine yazılmıştır. Güve yeniği olmayan bu kâğıdın rengi saman sarısıdır. Risaleden sonra yazılı parçalar (ilaç terkibi, küçükbaş hayvan hastalıkları ve çocuk düşürme yöntemi konulu) da bulunmaktadır. Ancak çalışmaya bu parçalar dâhil edilmemiştir.

Risalenin ilk sayfasında risalenin adı yuvarlak içine alınarak yazılmıştır. Tırnak işareti içerisinde olan, yazı stili ve mürekkepte farklılıktan dolayı bu yazının sonradan eklendiği izlenimi doğmaktadır:

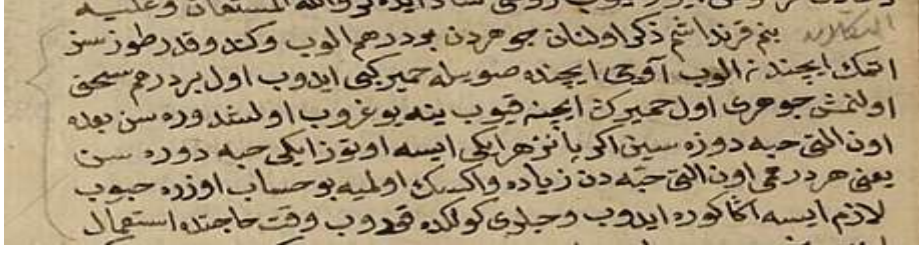
Besmeleyle başlayan risale, dua ile devam etmiş ve yine dua ile bitirilmiştir:

Risale siyah mürekkeple yazılmıştır.

Risale metninde yer yer boşlukların bulunduğu⁵ ve bir boşluğun da okunamayan bir sözcükle doldurulduğu görülmüştür. Yine risalede bazı satırların altlarının çizildiği bazılarının paranteze alındığı ve bazılarının da notlarla doldurulduğu göze çarpmaktadır. Kalem ve mürekkep farkından dolayı bunların, risaleden yararlananlarca yapıldığı düşünülmektedir:

⁵ Nuriosmaniye nüshasıyla yapılan karşılaştırmada bu boşluklarda genellikle *ve dahi* bağlacının olduğu belirlenmiştir.

Risalenin nüshalarından yalnızca Burdur İl Halk Kütüphanesi'nde bulunan nüsha ile Milli Kütüphane'de bulunan nüshanın müstensihî bellidir. Onlar da sırasıyla Sadullah Ermânâki⁶ (M. 18. yüzyıl), Hafız İbrahim bin Mehmed bin Ahmed⁷dir (M. 18. yüzyıl). Çalışmamızın konusu olan nüshanın müstensihî bilinmemektedir.

Nüshada derkenar da bulunmaktadır. Bu derkenar hem metin içerisine hem de derkenarın başına rakam verilerek yazılmıştır. Günümüz dipnot tekniğini anımsatan bir anlayışla yapılan bu derkenar numaralandırılmasıyla ilgili bilgiler ilgili satırla kolayca ilişkilendirilebilmektedir.

Eserin yazılma nedeni, *müslimîn ve müslimât müstefid olalar (1b/23); emrâzından halâş olan ümmet-i muhammed qarındaşlardan ricâ olmur ki bu fakîr-i haķîr-i ken'ânîyi hayr du'âdan fer-âmüş buyurmayub ruħını şâd ideler (2a/8-10)* ifadelerinden de anlaşılacağı gibi hekimin insanlara faydalı olmak ve bunun sonucunda da hayır ve dua ile anılmak istemesidir.

1.2.2. Risalenin imla ve gramer özellikleri

Metnin bazı imla ve gramer özellikleri şöyledir:

Metinde imla tutarsızlıkları bulunmaktadır. Bu durum ünlülerin, ünsüzlerin ve eklerin yazımında görülmektedir. Avuç sözcüğündeki /a/ ünlüsü bazen medli elifle **آوى** “avuci” (2a/12) bazen de hemzeyle **او حله** “avuci” (2b/9) yazılmıştır. Bu durum alıntı sözcüklerde de gözlenmiştir: **قراط** “kırāt” (2b/9 derkenar); **قراط** “kırāt” (2b/25).

{-Up} zarf-fiil eki genellikle yuvarlak ünlüyle yazılmıştır: **طوب** “tutup” (3a/7), **قوريدوب** “küridup” (3a/11), **چقاروب** “çıkarpup” (2b/14); ama yuvarlak ünlü olmaksızın yazıldığı da görülmektedir: **سورب** “sürüp” (3a/12), **سورب** “sürüp” (3a/10).

/b/ ile /p/ ünsüzleri hem alıntı hem de Türkçe sözcüklerde karışık olarak kullanılmıştır: **پانزهري** “pân-zehr” (2b/1), **پانزهرك** “pân-zehrûn” (2b/4), **طوب** “tutup” (3a/7), **قوريدوب** “küridup” (3a/11), **چقاروب** “çıkarpup” (2b/14), **واروب** “varup” (1b/26), **اولوب** “olup” (1b/21), **ایدوب** “idüp” (1b/21).

⁶ Hayatıyla ilgili bilgiler bulunamamıştır. Bundan dolayı istinsah ettiği risale tarihinden yaşadığı dönem tahmini olarak belirlenmiştir.

⁷ Hayatıyla ilgili bilgiler bulunamamıştır. Bundan dolayı istinsah ettiği risale tarihinden yaşadığı dönem tahmini olarak belirlenmiştir.

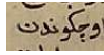
/c/ ile /ç/ ünsüzlerinin Türkçe sözcüklerin yazımında karışık olarak kullanıldığı belirlenmiştir: “niçe” (1b/7), “niçe” (2a/8).

Türkçe sözcüklerin bazılarının birden fazla imlayla yazıldığı görülmüştür: “niçe” (1b/7), “niçe” (2a/8).

Bazı alıntı sözcüklerde birden fazla imlaya rastlanmıştır: “kırāt” (2b/20), “kırāt” (2b/9 derkenar);

Emdi'nin medli elifle ve /y/ ile yazıldığı görülmüştür. Bunun kapalı e için tercih edilen bir imla olduğu düşünülmektedir: “emdi” (1b/11)

Nadir olarak zamir n'sinin yazılmadığı belirlenmiştir: “kendide” (1b/12)

Gün sözcüğü bazen sayıyla bitişik bazen de ayrı yazılmıştır: “üç güne” (2b/7), “üç gündən” (2b/10).

Belirtme hali ünlüden sonra hemze ile yazılmıştır: “kimseyi” (3a/11). Bunun dışındakilerde y ile yazıldığı görülmüştür: “anı” (1b/14), “şartı” (1b/16).

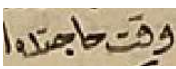
Risalede /n/ > /l/ değişimi ile karşılaşmıştır: “filcān” (2b/1).

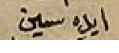

Metinde bazı ek ünlüleri yuvarlak ünlülü olarak imlada gösterilmiştir. Bunlardan birisi {-Up} zarf-fiil ekidir. Zarf-fiil eki Ergin'e göre Eski Anadolu Türkçesinde yuvarlak olan ekin, dönemin sonlarında düz şekilleri ortaya çıksa da Osmanlıca döneminde de yuvarlak olarak kullanılmıştır. Ekin düz şekilleri bu dönem içerisinde yaygınlaşmıştır (2009: 341): “varup” (1b/26); “olup” (1b/21); “idüp” (1a/21).

Metinde bugün de Türkiye Türkçesi yazı dilinde kullanılan 8 ünlünün de bulunduğu belirlenmiştir. Türkçede kelime başında ve ilk hecede bulunan, /e/-/i/ arası bir ünlü olan ve kapalı e olarak adlandırılan dokuzuncu ünlüyle ilgili görüşleri destekleyen tutarlı bir imlaya rastlanmamıştır. Ancak birkaç kelimenin ilk hecesinde bulunan elif, ye ve med -le gösterilen imlanın kapalı e olduğu düşünülmektedir: “érişür” (1b/19); “emdi” (1b/11). Bu ünlü metinde /é/ ile gösterilmiştir. {Et-} eylemi; metinde her zaman it- şeklinde yazılmıştır.

Metinde dudak uyumunun tam olduğunu söylemek metin harekesiz olduğu için mümkün görünmemektedir. Bununla birlikte bazı eklerin yuvarlak ünlüyle bazılarının da yalnız düz şekillerle yazıldığı görülmüştür. Bu nedenle bu örnekler düzlük yuvarlaklık uyumunu bozmuştur: Söz gelimi {-Up} zarf-fiil eki yuvarlak ünlüye sahiptir: “tutup” (3a/7), “kırudup” (3a/11), “çıkarup” (2b/14). Belirtme hali her zaman düz ünlüyle yazılmıştır: “kimseyi” (3a/11), “kimseyi” (3a/11).

“kimseyi” (2a/25), “anı” (1b/14), “şartı” (1b/16); Eski Türkçede son seste ve bazı ek başlarında bulunan /ğ/’ların Batı Türkçesine geçerken düşmesi sonucunda önündeki ünlüyü yuvarlaklaştırmasından kaynaklı olarak da düzlük yuvarlaklık uyumu bozulabilmektedir. Buna metinde de rastlanmıştır: “zararlu” (1b/21)

Ünsüz uyumu metinde yoktur: “gerekdir” (1b/23), “vaqt-i hâcetde” (2a/15)

Metinde birinci iyelik şahıs, görülen geçmiş zamanının birinci ve üçüncü şahsı, isteğin üçüncü şahısları ve ikinci tekil şahsı, geniş zamanının üçüncü şahsı bulunmaktadır: “karındaşım” (2a/11), “buldum” (1b/ 20), “idesin” (2a/16), “ideler” (2a/10) gibi.

1.2.3. Risalenin konusu ve içeriği

Risalenin konusu panzehirdir. Müstensih bunu, besmele ve duadan sonra dile getirdiği *bu risâle ‘amelî olan pân-zehriñ havâşşî beyânındadır* ifadeleriyle vurgulamıştır.

Risaledeki konuları panzehirin hazırlanma süreçleri, panzehirin kullanım şekli (içilerek, sürülerek gibi), kullanıldığı hastalıklar ve örnek kullanımlar, panzehirin sihir ve büyüden kaynaklı hastalıklarda da kullanımı alt başlıklarında toplamak mümkündür.

Risaleye göre zehirlerin giderilmesini sağlayan, madeni, hayvani ve bitkisel özellikleri olan bu panzehir, Mısır’da defalarca gözlemlenerek *faķirü’l-ħaķirü’l-ķen‘ân* tarafından amelî yani tatbiki olarak elde edilmiştir. Bundan dolayı taklit edilemez özelliindedir. Çünkü onunla ilgili bilgileri *faķirü’l-ħaķirü’l-ķen‘ân* bilir. Aslı berşî olan panzehirin bu özelliği, uzun yıllar yapılan tecrübe, uğraş ve gayretin yanında yaratıcı tarafından verilen bir ilhamla 27 yıllık bir süreçte belirlenmiştir. Panzehirin bu kadar etkili olmasının nedeni dört unsuru da içermesidir. İnsan vücudundaki dört unsurun değişimi hastalıklara ve vücut bütünlüğünün bozulmasına neden olur. Dört unsura sahip olan panzehirin de hastalıklar konusundaki etkisinin bundan kaynaklandığı vurgulanır.

Panzehirin kullanım alanı, dört unsuru düzenlemek, yılan sokmaları, ağız ve diş sağlığı gibi bütün hastalıklardır. Onun bütün hastalıklarda kullanılabileceği *cemî‘ marazlara ‘ilâcdur ğafllet olınmaya ve sehl görilmeye ve daħi şartı ile isti‘mâl olındukda niçe fâ'ideler müşâhede olunur (1b/16-17); şarâyiñıyla isti‘mâl olındukda fâ'ide hâşıl olur lakin zararlu ve muħâlif ta‘âmlardan 22. perhîz ideler ve her maraz için bunı isti‘mâl ideler minvâl-i muħarrer üzre (1b/21-22)* ifadeleriyle de vurgulanmış ve bazı şartlarla kullanılması gerektiğine de dikkat çekilmiştir.

Yılan ve akrep sokmaları: Yılan ve akrep sokmalarında iki kırat sahk edilerek ve içirilerek kullanılması gerektiği belirtilmiştir. Böyle bir tedavide zehir, kusma, ağızdan ve burundan suların akmasıyla vücuttan atılır. Yine yılan ve akrep sokmalarında yüzük taşında kazınan panzehirden bir kırat, yılan sokan yere, şişliğe, kollara ve göğse sürülmelidir.

[Yer] marazı: [Yer] marazında panzehir, bir hap halinde hacet vaktinde kullanılır. Bu kullanımın nasıl olacağı konusunda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bu haplar da tuzsuz ekmek içinin avuç içinde suyla yoğrulmasından sonra bir dirhem toz haline getirilmiş panzehir de katılarak elde edilen hamurdan

yapılır. Bu ölçüden 16 hap çıkmaktadır. Hapların eksik veya fazla çıkması durumunda hata vardır. Hapların gölgede kurutulduktan sonra kullanılması gerekmektedir.

Sıtma hastalığı: Sıtma hastalığında iki buğday ağırlığındaki panzehir, yüzük taşına sürülür ve bir fincana akması beklenir. Sonra fincana akan panzehir suyu sıtma tutan kişiye içirilir. Bunun sonucunda kişi kusar.

Yüksek ateş: Yüksek ateşte, buğday ağırlığı panzehir yüzük taşına sıvayla sürülerek içirilir ve bu kadar miktar ayrıca ateşli bölgelere sürülerek kullanılır.

Ciğerde ateş: Ciğerde ateş olması durumunda panzehirin yüzük taşında ezilmiş hâli suyla ıslatılır ve el ayası ile tabanına sürülerek kullanılır. Çünkü bu hastalıkta, el ayası ve tabanlarda çok yüksek ateş vardır.

Tatar kurdu: Tatar kurdu rahatsızlığında ve sancı çekmede panzehirden bir kırat yüzük taşına sürülerek ve bir fincan şeker şerbeti ve suyla içilerek kullanılır. Sonrasında da hastanın beli bir şal ile sarılır. Bunun sonucunda hasta kusar. Hasta kustuktan sonra karnı ovulur. Bu işlem kurdun çıkmasını ve sancının geçmesini sağlar.

Şirpençe rahatsızlığı: Şirpençe rahatsızlığında, şirpençeye bir çuha beziyle vurulması ve yarannın kızartılması istenmiştir. Bu işlemin sonrasında yarannın sulanacağı belirtilmiştir. Yara bu hâle geldiğinde üzerine panzehrin suyu sürülmelidir. Biraz acı veren bu işleme tahammül edilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Bu tedavi sonrasında şirpençenin kökünden kuruyacağı dile getirilmiştir. Bu tedaviye ek olarak üç gün panzehir haplarından birer tane hap yenilmesi de tavsiye edilmiştir. Bunun sonrasında yine şirpençenin yerinin de merhem ile sağaltılması gerektiği hatırlatılmıştır.

Frengi hastalığı: Frengi hastalığında panzehirden bir kırat miktar kazınılır ve nohut kadar tuzsuz ekmeğe içiyle avuçta sıkıca yoğrulur ve haplar yapılır. Bu haplar bir kırat miktarı olarak üç tane hazırlanmalıdır. Her sabah aç karna yutulur ve üç günden sonra müşhil şerbeti içirilmelidir. Frengi hastalığının gövdede olan yaralarına da panzehir suyundan sürülmelidir.

Ağızdaki kötü kokular: Ağızdaki kötü kokularda panzehir ağızda tutularak kullanılır. Daha sonra ağızdan çıkarılır ve silinip saklanır. Bu kullanım diş ağrılarına da iyi gelir.

Gözlerdeki habbe: Gözlerdeki habbede yani kabarcıkta panzehir dil ile ıslatılır gözlere çekilir ve gözler bir mendille bağlanır. Bu halde gözler hızlı hızlı açılıp kapatılır. Bunun amacı gözlerden burundan acı suların akmasıdır. Bundan sonra göz aydınlanır.

Gözü et kaplaması: Gözü et kaplaması durumunda panzehirden bir kırat toz haline getirilir ve iki kırat süzölmüş kalyeyle karıştırılır ve etin üzerine ekilir. Bu işlem gün aşırı olarak birkaç gün tekrar edilir. Bu tedavi sırasında tuzlu, ekşi ve acıdan perhiz edilmelidir.

Basur ve başka hastalıklardan kaynaklı ishal: Basur ve başka hastalıklardan kaynaklı ishalde panzehirden bir kırat kadar toz haline getirilir ve avuç içinde tuzsuz ekmeğe içiyle birlikte hamur gibi yoğrulur. Bundan haplar yapılır ve her gün birer adet yenilir ve üstüne şeker şerbeti içilir.

Kuru öksürük: Kuru öksürükte de panzehirin faydası tecrübe edilmiştir.

Sarılık hastalığı: Sarılık hastalığında bir kırat yüzük taşına sürülmüş panzehir, şerbete katılır. Sonrasında şerbet ağza alınarak gargara yapılır. Yaz zamanında sarılığa yakalandıysa bu gargara sabah; kış aylarında yakalandıysa öğleyin yapılır. Bu gargara yanında tedavi, hazırlanan şerbetin başa sürülmesiyle de pekiştirilmelidir.

Saç ve sakala kırkayak gelmesi: Saçı ve sakalına kırkayak gelen kişiye, yüzük taşında suyla ovulmuş panzehirin saç ve sakalına sürülerek kullanılması tavsiye edilmiştir.

Sarhoşluk ve akıl gitmesi durumu: Sarhoş ve akli giden kişiye panzehir içirilerek kullandırılır. Bu yapılır yapılmaz hastanın aklının başına geleceği vurgulanmıştır.

Nefes darlığı: Nefes darlığında panzehirden bir tane yatmadan önce içirilir. Sabahleyin de türbüd, usfur, anason ve şekerin dövülmüş ve balla yoğrulmuş karışımının yenilmesi istenilmiştir.

1.2.4. Risalenin dil ve üslûp özellikleri

Risalenin dil ve üslûp özelliklerinde İslami kültürün etkileri görülmektedir: bismillahi'r-raḥmani'r-raḥîm el-ḥamdü li'l-lâhi vaḥdehu ve's-ş-şalâtü ve's-selâmü 'ala-nebiyyihi'l-lezî lâ-nebiyye 2. ba'dehu ve 'ala-âlihi ve aşşabihi'l-kirâm ve teslîmen keşîrâ ila yevmi'l-kıyâm (1b/1-2), elḥamdülillah ve'l-minne (1b/20), ilhâm-ı rabbâniye (1b/19-20) gibi..

Risalede hitaplara yer verilmiştir: Benüm karındaşum (2a/11); ümmet-i Muhammed karındaşlar (2a/9) gibi. Bunların üslûba inandırıcılık katmak ve karşıdakini de en az kendisi kadar düşündüğünü hissettirmek için yapıldığı düşünülmektedir. Ayrıca bir nezaket unsuru olarak da kullanıldığı tahmin edilmektedir. Çünkü iki kaşık alın, kullanın, için gibi emir verici ifadelerden kaçınarak, benüm karındaşum, zîkr olunan cevherden bir dirhem alub ve kendü kadar tuzsuz 12. etmek içinden alub avucu içinde şuyıla ḥamîr gibi idüb ol bir dirhem saḥḥ 13.olinmiş cevheri ol ḥamîrûñ içine koyub yine yoğurup oluşdurasın şeklinde bir üslûpla panzehiri kullanacak olanlara kibar yaklaşılmaya çalışıldığı hissedilmektedir.

Metinde geçen *ilhâm-ı Rabbâni (1b/19-20)*⁸ ifadesi tarihî tıp metinlerinde ehil ve uzman doktorların nitelikleri arasında zikredilen sıfatlardan biridir. Bunun eserde vurgulanması hekimin uzman olduğunu gösterir. Ayrıca insanlığın ilk dönemlerinde hekimin İlahî yönünün bulunması ile geleneğinin de tarihî Türkçe tıp metinlerinde ve Türk halkının hafızasında yaşadığını izleri olarak ayrıca değerli görülmektedir.

2.Tenkitleti metin

⁸ Müderris Efendi'nin (...) *menkûldür ki ilâc iki kısımdır kaçan (...) ṭabîb-i ḥâzık katında yâ tecrîbe ile yâ kıyâs ile yâḥûd ilhâm ile sâbit olmuş olub ilâc kaçî bulunmazsa ol zamân ilâc vâcibdir (...) eger ilâc bu minvâl üzere olmazsa amel ruḥşatdır (...) ṭıbb lâzımdır lâkin ṭabîb birkaç kısım üzerindedir zirâ bir kimesne ki marazîñ envâını ve eşḥâşını başdan ayağa degin olan marazlarıñ ḥârresini ve bâridesini ve za'if ve kavîsini ve her biriniñ mertebelerini bilüb marazî maraz-ı âḥardan temyîz eyler ve teşḥîş eyler (...) edviyye-i mürekkebeniñ (...) cemî' aḥvâlini bilür [diğeri] teşḥîş-i maraz idüb devâ idüb tevfiḳe kâdir olmazsa bu kimesneye ṭabîb dinilür (...) [ve] bu ṭabibiñ mertebesi evvelki ṭabîbden dündür (...) ṭıbbda alâkası yokdur ve [yine] eger bir kimesne ḥikmet-i ṭabîṭiyyeyi bile belki ḥikmet-i felekiyyeyi ve ḥikmet-i ilâhiyyeyi bile ve edviyye-i müfredde ve mürekkebe aḥvâlini zikr oldîñ üzere bilürse ve teşḥîş-i maraza kâdir olursa ve marazîñ ve marazîñ aḥvâline nazâr eyleye tevfiḳ idüb tedbire kâdir olursa ṭabîb-i ḥâzık ve kâmil dinilür (56a/9-19-56b/1-19) (Dinar, 2013: 149-150) şeklindeki ifadelerden anlaşıldığına göre tabib-i hazık yani uzman doktor, doktorlardan farklı olarak *ḥikmet-i ṭabîṭiyyeyi bile belki ḥikmet-i felekiyyeyi ve ḥikmet-i ilâhiyye* ile ilaç hazırlar ve hastalıkları anlamaya çalışır.*

[1b] 1. bi-smi'llāhi'r-raḥmāni'r-raḥīm el-ḥamdü li'l-lāhi vaḥdehu ve's-şalātü 'alā-muḥammedin nebiyyihi'llezi lā-nebiyyi 2. ba'dehu ve 'alā-ālihi'l-kirām ve aşhabihî'l-'izām ve sallama teslîmen keşirā ilā yevmi'l-kiyām 3. bu risāle 'amelî olan pān-zehrüñ ḥavāşşı beyānındadır egerçi ma'denî ve nebātî ve ḥayvānî 4. pān-zehrüñ ḥāşşası vardır lâkin⁹ anlarıñ ḥāşşaları ancak zehrlere def'inedir fe¹⁰-ammā bunuñ 5. ḥāşşası¹¹ diyār-ı mısırda¹² tekrār-be-tekrār¹³ müşāhede olunmuşdur bu zikr olunan pān-zehrüñ 6. aşlı berşidür¹⁴ niçe yıllar terbiye ile bu ḥāşşa zuhūra gelmişdir¹⁵ ve niçe yıllar¹⁶ riyāzat ile 7. ve icthād ile müyesser olmuşdur gerçi şüreten 'amelîdir ve lakin ḥaḳīkatde ilhām-ı rabbānîdir¹⁷ 8. ve¹⁸ aşlı berşidür¹⁹ lakin çār 'unşur kendide mevcüddür (أركان) her marazı def'ider işlāh 9. ider zīrā insān²⁰ çār 'unşurdan²¹ mürekkebdür imdi 'anāşırdan²² birisi gālib olduḡda²³ ol 10. birileri nāḳış olduḡ ecilden mizāc-ı benî ādem münḥarif olub derün-ı insānda maraz 11. ḥāşıl olur²⁴ emdi (أحدی) bu cevher²⁵ isti'māl olunduḡda aşlı-şey'-i vāḥid olub çār 'anāşırdan 12. kendide maḥfi ve mevcüd olduḡ sebebden insānuñ 'anāşırdan nāḳış ve za'if 'unşurını 13. tekmiñ idüb aḥlāḫı işlāh ider²⁶ ol ecilden ol maraz²⁷ bi-izni'l-lāhi te'ālā şifā bulur 14. evvelā cümleden bu delil yeter ki bir kimesneniñ²⁸ bürüdeti gālib olsa anı ḳabz ider ve eger ḥarāreti 15. gālib olsa anı ishāl ider²⁹ emdi ḥikmet bundadır ki ishāl olana isti'māl eylese³⁰ 16. ḳabz olur ve daḫi³¹ cemî' marazlara 'ilācdur ḡaflet olmaya ve sehl görilmeye ve daḫi şartı ile³² 17. isti'māl olunduḡda³³ niçe fā'ideler müşāhede olunur ve çok muḳallidler³⁴ bu cevheriñ fażiletini³⁵ 18. şerḥ idemezler fe-ammā bu faḳirü'l-ḥaḳirü'l-ken'anü'l-muḥtāce'r-raḥmani'r-raḥman bu cevheri bu mertebeye 19. erişür niçe niçe yıllar emekler şarf idüb yigirmi yedi sene riyāzetlerden soñra ilhām-ı 20. rabbāniyeye mazhar olub elḥamdülillah ve'l-minne ḥāşıl eyledim³⁶ ve cāmi'ü'l-menāfi' buldum ammā 21. şerāyitıyla isti'māl olunduḡda fā'ide ḥāşıl olur lakin zararlı ve muḫālif ta'āmlardan 22. perhiz ideler ve her maraz için bunu isti'māl ideler minvāl-i muḥarrer üzre ol niçe 23. isti'māl eylemek gerekdir anı beyān idelim tā kim

⁹ NON'da, bu ifade yoktur.

¹⁰ NON'da bu ifade yoktur.

¹¹ NON'da bu arada *bi-izni'l-lāhi te'ālā cemî' emraza ve cemî' zehrlere def'ine ve niçe yaralara ilācdur (144a)* ifadesi vardır.

¹² NON'da *Mışır diyārında (144a)* şeklinde Türkçe tamlamayla yer almıştır.

¹³ NON'da *tecribe olunmuşdur ve niçe marazları def'idüp fāidesi (144a)* yer almaktadır.

¹⁴ Bu ifade NON'da *bu amelî dediğimiz pān-zehrün aşlı berşidür (144a)* şeklindedir.

¹⁵ NON'da *zuhur itmişdür* geçer (144a) şeklindedir.

¹⁶ NON'da *çok (144a)* şeklindedir.

¹⁷ NON'da *ilhāmîdür (144a)* şeklinde geçer.

¹⁸ NON'da *ve'den sonra gerçi (144a)* sözcüğü bulunmaktadır.

¹⁹ NON'da bu sözcükten sonra *ve (144a)* bağlacı vardır.

²⁰ Bu bölüm NON'da yoktur.

²¹ NON'da *çehār anaşır (144a)* şeklinde geçmektedir.

²² NON'da *unşuradan (144a)* şeklinde geçmektedir.

²³ NON'da *olsa (144a)* şeklindedir.

²⁴ NON'da *nāḳış kalur. Ol sebebden mizāc bozulur, emrāz ḥāşıl olur (144a)* şeklinde geçmektedir.

²⁵ NON'da bu sözcükten sonra *kim pān-zehrdür (144a)* gelmektedir.

²⁶ NON'da bu cümle, *aşlı-şey'-i vāḥiddür çehār anaşır anı tekmiñ idüb işlāh ider (144a)* şeklinde geçer.

²⁷ NON'da *mariz (144a)* şeklinde geçer.

²⁸ NON'da *kim bir adamın (144a)* şeklindedir.

²⁹ Bu cümle NON'da *eger bürüdeti gālib olsa ishāl ider anı ve eger ḥarāreti gālib olsa ḳabz ider (144a)* şeklinde geçmektedir.

³⁰ NON'da *bu pān-zehrden isti'māl itse (144a)* şeklinde geçmektedir.

³¹ NON'da bu ifadenin olduğu yerde *ḳabz olanı ishāl ider ve ḳabzını açar (144a)* cümlesi vardır.

³² NON'da *şartı ile (144a)* ifadesi yoktur.

³³ NON'da *isti'māl olunduḡı vaḳt (144a)* şeklinde geçmektedir.

³⁴ NON'da *muḳallid* şeklinde geçer.

³⁵ NON'da *bunuñ fażiletin (144a)* şeklinde geçer.

³⁶ NON'da bu cümle *bu ḥakir dahi bunu bu mertebeye erişdürünce niçe emekler şarf idüp ve çok riyāzatdan sonra ilhām-ı Rabbāni'ye mazhar olup el-ḥamdü li'llahi ve'l-minne bunu ḥāşıl idüp (144a)* şeklinde geçer.

müslimîn ve müslimât müstefîd olar imdi³⁷ 24. biñ altmış yedi³⁸ yılıñ mâh-ı şa'banuñ³⁹ on yedinci günü bir kimseyi ef'â yılanı şokub⁴⁰ 25. kişi ân-ı vâhîde tulum gibi oldı⁴¹ bu ḥakîre⁴² haber olduḡda ol ḥayında varub bu [2a] 1.cevheri iki kırât saḥk idüb aña içürdüm⁴³ ol sâ'atde⁴⁴ aḡzından burnından vâfir 2. şular aḡup şafrâlar kuşdı⁴⁵ ba'd⁴⁶ istifrâḡ eyledikde bu el ayası kadar beyâz meşin 3. şekilde bir şey' iḥrâc oldı ve bir kırât daḡi belgüye ḥakkidüb şokduḡı yere ve 4. şişe ve kollara ve gögsine sürdüm bi-'inâyeti'l-lâhi te'âlâ def' oldı ve şîḡhat buldı⁴⁷ 5. bu iki günden soñra ol yılanı bulup ḡatlı eylediler vezn eylediler batmân-ı mışrı geldi⁴⁸ 6. ba'dehu bugün daḡi 'azîm yılan tütub tecribe için bu cevherden bir kırât saḥk idüb 7. yılanıñ aḡzına konıldı ol sa'ât şişüb helâk olındı ve daḡi [yer]⁴⁹ maraza 8. nice ilâc olunub ve nice isti'mâl olunur beyân idelüm ki emrâzından ḡalâş 9. olan ümmet-i muḡammed ḡarındaşlardan ricâ olunur ki bu fakîr-i ḡakîr-i ken'āniyi ḡayr 10. du'âdan fer-âmüş buyurmayub ruḡımı şâd ideler vallahül-müste'ân ve 'aleyh 11. benüm⁵⁰ ḡarındaşum zikr olunan cevherden bir dirhem alub ve kendü ḡadar tuzsuz 12. etmek içinden alub avucı içinde şuyyla ḡamîr gibi idüb ol bir dirhem saḥk 13. olınmış cevheri ol ḡamîrûñ içine koyub yine yoḡurub oluşdurasın ba'dehu 14. on altı ḡabbe düzesin eger pân-zehr iki ise otuz iki ḡabbe dü[z]esin⁵¹ 15. ya'nî her dirhemi on altı ḡabbeden ziyâde ve eksik olmaya bu ḡisâb üzre ḡubûb 15.lâzım ise aña göre idüb ve ḡableri gölgede ḡuru[du]b⁵² vaḡt-i ḡâcetde isti'mâl 16. idesin (BOŞ) bu âdemde ısıtma olsa⁵³ bu pân-zehri belgüye sürüp lakin 17. bir iki buḡday ḡadar aḡır olama ammâ belgünün ucunu fincanun içine tuta aḡan 18. fincân [inleye]⁵⁴ ba'dehu ol şuyı⁵⁵ ısıtma⁵⁶ tütan âdeme içürelere⁵⁷ istifrâḡ idüb⁵⁸ 19. üç kere⁵⁹ içmeḡe muḡtâc olmaya bi-iznillahi te'âlâ⁶⁰ (BOŞ) bir âdemiñ bedeninden 20. ḡarâreti olsa buḡday aḡır ḡadar minvâl-i meşrûḡ üzre belgüye şıvayla 21. sürüb içüresin ve bu miḡdârını ol zâhir olan yere sürelere 22. ḡat' ider (BOŞ) bir âdemiñ ciḡerinde ḡarâreti olsa 'alâmeti oldur ki ellerinün ayası 23. ve ḡabanı âteş mişâli tütüşub yanar emdi bu cevherden belgüye şuyyla 24. ezüb

³⁷ NON'da bu cümle ve lakin şart ile amel etmek gerektür ki zararlı ta'âmlarda pe rhiz eyleye ve her maraza bunu isti mâl eyleye. Ammâ beyân eylediḡüm minval üzerine isti mâl ide ve nice isti mâl etmek gerektür anı beyân idelüm tâ kim çok fa' ideler müşahede oluna bi-izni'l-lâhi te'âlâ evvela (144a) şekilde geḡer.

³⁸ NON'da yedinci şekilde geḡer.

³⁹ NON'da şa'banuñ (144a) şekilde geḡer.

⁴⁰ NON'da bu ifade parmaḡından şokdu (144a) şekilde geḡer.

⁴¹ NON'da bu cümle ol kimse tulum gibi şişdi (144a) şekilde geḡer.

⁴² NON'da bu ḡakîr-i deni (144a) şekilde geḡer.

⁴³ NON'da bu pân-zehrden iki kırât saḡk idüp ana içirdüm (144a) şekilde geḡer.

⁴⁴ NON'da bu ifade yoktur.

⁴⁵ NON'da istifrâḡ eyledi (144b) şekilde geḡer.

⁴⁶ NON'da soñra (144b) şekilde geḡer.

⁴⁷ NON'da el ayası gibi/kadar bir beyâz deri gibi bir şey istifrâḡ eyledi ve bir kırât daḡi su ile ezüp üş olan yere ve koluna ve küreḡine sürdük. Allâh'ın emri ile aḡrısı ve şişi def olup ḡalâş buldu (144b) şekilde geḡer.

⁴⁸ NON'da daḡi tecribe için bir kırât ezüp bir yılanun aḡzına biraḡsa ol sâ'at şişüp helak olur ve ol kimseyi şokan yılanı öldürdüler, mizanda Mışrı dört batmân aḡır geldi (144a) şekilde geḡer.

⁴⁹ Ekle "yenirce" marazı olabileceḡi düşünölmektedir.

⁵⁰ Bu sözcükten önce bir boşluk ve boşluḡa da sonradan yazıldıḡı düşünölen, ama okunamayan şeklinde bir yazı yazılmıştır.

⁵¹ NON'da 7-11 satır arası, geldük imdi her maraza nice isti mâl etmek gerek anı beyân idelüm. Meselâ pân-zehrden bir dirhem alasin ve daḡi kendüsü kadar tuzsuz etmek için alasin el ile avucunda şuy konup muḡkem yoḡurasın tâ ḡamîr gibi ola . Ba'dehu ol pân-zehri saḡk idüp ol ḡamîre ḡaışdurasın. Tekrâr yoḡurasın alışdurasın. Eger pân-zehr bir dirhem ise on altı ḡab idesin ve eger pân-zehr iki dirhem ise otuz iki ḡab idesin (144b) şekilde geḡer.

⁵² NON'da bu ḡesâb ile ne ḡadar ḡab lâzım ise idesin, gölgede kurudasın (144b) şekilde geḡer.

⁵³ NON'da ammâ ḡabların terkibi budur kim evvela bir adamı sıtma tutsa (144b) şekilde geḡer.

⁵⁴ NON'da bir dâne bileḡü taş üzerinde şuy ile süresin iki buḡday aḡır eriyer. Ammâ bileḡünü bir fincân içine tutasın tâ kim şuy fincân içine aḡa (144b) şekilde geḡer.

⁵⁵ NON'da pân-zehir suyu (144b) şekilde geḡer.

⁵⁶ NON'da sıtma (144b) şeklindedir.

⁵⁷ NON'da içüresin (144b) şeklindedir.

⁵⁸ NON'da istifrâḡ idürür (144b) şekilde geḡer.

⁵⁹ İki kez yazılan kere'lerden biri silinmiştir.

⁶⁰ NON'da bi-izni'llâh ol sâ'at sıtması def olur ve lâzım gelir ise gün aşırı üç kere içüresin (144b) şekilde geḡer.

şuyını el ayasına ve tabanına süre bi-ināyeti'l-lāhi te'ālā ḥarāreti 25. def' ola⁶¹ bir kimesneyi tata[r] kurdı tutsa veyā⁶² sancu tutsa [2b] 1. bu pān-zehr⁶³ bir kīrāt miqdār⁶⁴ belgüye sürseler bir filcān kadar şuyıla ya şeker 2. şerbeti ile içürelere⁶⁵ lakin⁶⁶ belini bir şāl ile muḥkem bağlayalar⁶⁷ istifrag ider⁶⁸ ba'dehu⁶⁹ yaturalar 3. ve ovalar⁷⁰ tatar kurdı ve sancuyu def' ider⁷¹ bi-izni'l-lahi te'ālā (BOŞ) şirpençeniñ yigirmi bir gün müddeti vardır müddet çıkdūda bir kīrāt bu cevherden şuyıla minvāl-i meşrūh üzre sürüp ibtidā-i şirpençeniñ⁷² 4. üstini bir pāre çuka ile uralar ḥattā ki yara kızara ve şulana⁷³ ba'dehu 5. üzerine⁷⁴ pān-zehrūñ şuyını süreler içine taḥammül ideler⁷⁵ şirpençe⁷⁶ günden güne⁷⁷ kökini 6. oyub çıkara⁷⁸ muḥaddimen zıkr olınan ḥablardan daḥi⁷⁹ aç karnında⁸⁰ birer dāne ḥab yiye 7. üç gün olınca ba'dehu şirpençeniñ yerini merhem⁸¹ ile [oñulada]⁸² (BOŞ) frenk⁸³ zaḥmeti 8. bu⁸⁴ pān-zehrūñ⁸⁵ bir kīrāt miqdārı kazıya⁸⁶ ve noḥūd kadar tuzsuz etmek içiy-le⁸⁷ 9. avucında muḥkem yoğurup ḥablar⁸⁸ eyleye ve her ḥabba bir kīrāt pān-zehr ola⁸⁹ ve ḥab üç 10. dāne ola her biri noḥūd kadar ola⁹⁰ her şabāḥ birini aç karnına yuda⁹¹ üç günden 11. şoñra müshil şerbeti⁹² içe bi-izni'l-lāhi⁹³ te'ālā ḥalāş ola lakin⁹⁴ gövdesinde olan 12.yerlere şuyından süreler ol şuyıla belgüde ezilmiş ola (BOŞ) bir ādemiñ 13. ağzında bed-rāyiḥa olsa 'āciz [fürmānda] kalup 'ilāc olmasa bu pān-zehr 14. bir zamān ağzında tutsa ki acısı ağzında zuhūr ide ba'dehu çıkarup 15. ve silüb şaklaya bed-rāyiḥadan ḥalāş ola diş ağrısı daḥi görmeye

⁶¹ NON'da *ve dahi bir ḥāşşası budur kim bir adamuñn bedeninde ḥarāret olsa buḡday aḡrı pān-zehr bilegü üzerinde şu ile ezüp ḥarāreti olana içürelere ve bir miqdār şuyunu daḥi ḥarāret çıkan yerlere süreler bi-izni'l-lāhi te'ālā ḥarāreti def' ola ve daḥi bir adamuñn çiğerinde ḥarāreti olsa alameti oldur kim elleriniñ ayası için ve tabanı altı yanar olur ve bu pān-zehr bilegüde ezüp şuyunu ayasına ve tabanına süreler iki sāt miqdārı bir nesne yemeğe çiğerinden ḥarāreti def' ola (144b)* ifadeleri yer alır.

⁶² NON'da *ve daḥi bir kimseyi dā'im tatar kurdı tutsa veyāḥūd (144b)* şeklinde geçer.

⁶³ NON'da *pān-zehr'den (144b)* şeklinde geçer.

⁶⁴ Bu ifade NON'da yoktur. Devamında da *bilegüde gül şuyı ile olan bu ḥabbı isti māl itdükden şoñra üstüne bir miqdār şeker şerbeti içe bi-izni'l-lāhi te'ālā kabzdan ve ishalden ve bu emrazdan kırtula ve daḥi bu pān-zehr kıru öksürüğe nāfi dūr isti māl eyleye (144b)* ifadeleri yer alır.

⁶⁵ NON'da *ve daḥi bu pān-zehr bilegüde bir miqdār gül-şuyı ile ezüp yirmi fincan ılıcak şu ile şeker şerbeti içine katup içürelere ve (144b)* şeklinde geçer.

⁶⁶ NON'da bu ifade yer almamaktadır.

⁶⁷ NON'da *şaralar (144b)* şeklinde geçer.

⁶⁸ NON'da *etdürelere (144b)* şeklinde geçer.

⁶⁹ NON'da *istifradan sonra (144b)* ifadesi vardır.

⁷⁰ NON'da *örteler (144b)* şeklindedir.

⁷¹ NON'da *sancusu def' ola artuk şancusu tutmaya ömrü olduḡca (144b)* şeklinde geçer.

⁷² Derkenarda metin içerisine 9 ve derkenarın başına 9 yazılarak verilmiştir. Günümüz çalışmalarındaki dipnotu anımsatmaktadır.

⁷³ NON'da *ve daḥi şir-pençe için bu pān-zehr ilācdur. Şir-pençeniñ yirmi bir gün müddeti vardır. Müddeti geçdükdən şoñra bir kīrāt pān-zehr bilegüde ezüp ibtidā şir-pençeniñ üstünü bir pare çuka ile muḥkem ovalar, ḥatta yeri kızara ve şulana* şeklinde geçer (145a).

⁷⁴ İki üzerine'den biri silinmiştir.

⁷⁵ NON'da *ve lakin acısına taḥammül ideler (145a)* şeklinde geçer.

⁷⁶ NON'da öncesinde *inşāalāhü te'ālā (145a)* ifadesi vardır.

⁷⁷ NON'da bu ifade yoktur.

⁷⁸ NON'da *kökünden oyar çıkarur (145a)* şeklinde geçer.

⁷⁹ NON'da bu ifade yoktur.

⁸⁰ NON'da aç karnına şeklindedir.

⁸¹ NON'da *melhem (145a)* şeklindedir.

⁸² NON'da *ügüledeler (145a)* ve şeklinde geçer.

⁸³ NON'da *frenği (145a)* şeklindedir.

⁸⁴ NON'da öncesinde *için* edatı vardır ve *bu* sözcüğü (145a) yoktur.

⁸⁵ NON'da *pān-zehrden (145a)* şeklinde geçer.

⁸⁶ NON'da *kazına (145a)* şeklindedir.

⁸⁷ NON'da *için ile (145a)* şeklindedir.

⁸⁸ NON'da *ḥab (145a)* şeklindedir.

⁸⁹ NON'da *koḡa (145a)* şeklindedir.

⁹⁰ NON'da *noḥūd kadar ḥamir ile üç dāne ḥab eyleye (145a)* şeklinde ifade edilmiştir.

⁹¹ NON'da *her şabāḥ aç karnına bu ḥabdab yuta (145a)* şeklinde geçer.

⁹² NON'da *bir şerbet bulup (145a)* şeklindedir.

⁹³ NON'da *inşāallāhü (145a)* ifadesi vardır.

⁹⁴ NON'da *anadan doğmuş gibi ola ve (145a)* ifadesi vardır.

16. (BOŞ)⁹⁵ bir âdemiñ gözlerinde habâb⁹⁶ olsa hayâlât gibi görür olsa bu pân-zehri 17. dili ile ısladup⁹⁷ gözlerine çeke ve gözlerin⁹⁸ bir dest-mâl ile bağlaya⁹⁹ kim¹⁰⁰ rüz-gâr 18. dokunmaya andan gözleriniñ kapaqların tiz tiz açub kapaya¹⁰¹ kim gözlerinden ve burnından 19. acı şular akitdurarak gözleri rüşen olur (BOŞ)¹⁰² bu kimesneniñ¹⁰³ gözlerini et bürüse 20. ya'nî gözleriniñ kapaqları kızıl ciger gibi olsa¹⁰⁴ bu pân-zehrden bir kırât sahk idüb¹⁰⁵ 21. ve iki kırât süzülmiş kalye¹⁰⁶ ile bir yerde halî idüb muhkem sahk idüb¹⁰⁷ ol gözde 22. biten et ki¹⁰⁸ aña¹⁰⁹ lahm-ı zâ'id dirler emdi¹¹⁰ gözleriniñ kapaqların¹¹¹ pek açup ol etiñ¹¹² 23. üzerine hafif ekeler lâkin tam'a düşüp¹¹³ çok ekmeveler gün aşırı iki günde 24. bir ya üç günde bir böylece ol kızıl eti gözden kaldurub halâş ola ammâ 25. ekşilerden tuzlu ve acı nesneden perhîz ola (BOŞ) bir kişi bevâşırdan 26. veyâ gayr-i marâzdan ishâl olsa bu pân-zehrden bir kırât kadar sahk idüb [3a] 1.tuzsuz etmek içiyle eliniñ ayasında hamîr gibi yoğurub andan sahk idüb 2.ezilmiş pân-zehrden ol hamîr katub tekrâr yoğurub muhkemü'l-[şedre] ve bir habbe bir kırât 3. pân-zehr kıya ve günde birin isti'mâl ide lakin aç karnına yiye kabz-ı ishâl ider 4. ve ishâli kabz ider ve kabz olan kimesne bu habbi yiye üstüne bi miqdâr şeker 5. şerbeti içe bi-izni'l-lâhi te'âlâ bevâşırdan kırtıla¹¹⁴ (BOŞ) bu pân-zehr kıru öksürüğe 6. nâfi'dir def'atla tecribe olunmuşdur¹¹⁵ (BOŞ) şarlık zahmetine bir kırât belgüye 7. sürüb şerbete katub ol şerbeti ağzında tutup mazmaza eyleye kimin yaz günlerinde 8. şabâh vaktinde va kış günlerinde öyle vaktinde eyleye ve şuyundan bir miqdâr 9.başuna süre veyâ yatduğı vakt zıkr olınan hablerden yine bi-izni'l-lâhi şifâ bula 10. ve saçına ve şakalına kırkayak üşen âdeme bu pân-zehri şuyula belgüye sürüp 11. şuyını saçına ve şakalına süre kırkayak kırudub halâş ola¹¹⁶ bir kimesneyi¹¹⁷ 12. yılan

95 NON'da her neresinde freng zahmeti var ise bilegüde pân-zehri şu ile ezüp ol yara üstüne sürmege hafvetmeyeler süreler inşâallah freng zahmeti mahv ola gide ve lâkin ekşiden ve acıdan ve tuzludan sakınalar ve dağı bir adamuñ dişleri dibi yara olsa ve sızlasa veyâhüd ağızı koğsa bu pân-zehri ağzında bir zamân tutsa tâ kim pân-zehriñ acısı ağzından çıkarup bez ile silüp şaklaya bi-izni'l-lâhi te'âlâ ağzında olan ve dışında olan marazı def' ola ve dağı (145a) şeklinde ifade edilmiştir.

96 Habab, Dehkhoda Sözlüğü'nde Fransızca bulle d'air karşılığıyla açıklanmıştır. Bu sözcük de hava kabarcığı, kabarcık anlamlarına gelmektedir (<https://www.parsi.wiki/fa/wiki/topicdetail/97b7f6ad4a394b47bd93d4be20ce3178>).

97 NON'da ıslayup şol mertebe ıslada ki acısı diline isr ide (145a) şeklindedir.

98 NON'da ol maħalde pân-zehri gözüne çeke ve gözün (145a) şeklindedir.

99 NON'da bu ifadeden sonra ve gözün kapaqların tiz tiz açup kapaya ve (145a) ifadesi vardır.

100 NON'da bu bağlaç yoktur.

101 NON'da rüz-gâr'dan (145a) önce geçmiştir.

102 NON'da gözünde ve burnunda acı acı şular akitdur inşâallahü te'âlâ gözleri görür ola ba dehu müşhil içe ve dağı (145a) şeklinde geçer.

103 NON'da adamuñ (145a) ekinde geçer.

104 NON'da ciğer gibi et kaplasa (145a) ifadesi vardır.

105 NON'da sahk idüb (145a) yoktur.

106 NON'da bundan önce sahk olmuş (145a) ifadesi vardır.

107 NON'da bir yere cem idüb muhkem sahk ideler (145a) şeklinde geçer.

108 NON'da kim (145a) şeklinde yazılmıştır.

109 NON'da bu ifade yoktur.

110 NON'da bu ifade yoktur.

111 NON'da gözünün kapağın (145a) şeklindedir.

112 NON'da et (145a) şeklindedir.

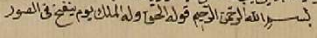
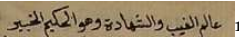
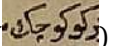
113 NON'da tam a düşüp ifadesi yoktur.

114 NON'da bundan önceki cümleler şu şekildedir: nihayet gün aşırı üç dört defa ekeler, hatta o lahm-ı zaidi yerinden deri gibi kaldura ve lâkin ekşi ve tuzludan perhîz ide ve şuyı az içe bi-izni' llâh ol eti siler gözü pāk eyler ve eger bir kimse ishâl olsa eger bu marâzda ve eger gayri marâzda bu pân-zehrden bir kırât sahk idüb tuzsuz etmek içi şu ile muhkem yoğurub her bir habbe bir kırât pân-zehr kıyalar ve ol habbeleri aç karnına isti'mâl ideler kabzını ishâl ide ve ishâlini tutar kabz ider. Lâkin kabz olan bu habbi isti'mâl itdikden soñra üstüne bir miqdâr şeker şerbeti içe bi-izni'llâhi te'âlâ kabzdan ve ishâlden ve bu emrazdan kırtıla ve dağı (145a/145b)

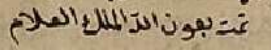
115 NON'da isti'mâl eyleye ifadesi vardır.

116 NON'da bu ifadeler şu şekildedir: bu pân-zehri bilegüde bir miqdâr gül-âb ile ezüp bir miqdâr şeker şerbeti karışdurub şarlık zahmeti olan kimesne bir miqdâr ağzında tutup mazmaza eyleye ammâ yaz günlerinde şabâh ile eyleye ve eger kış günlerinde ise öyle vaktinde eyleye ve bir miqdâr şuyunu dağı başına süreler ve yatduğı zaman vu pân-zehr habbindan bir hab yuta, şarlık zahmetinden kırtıla bi-izni'llâh ve dağı saçına ve şakalına kırkayak düşen kimse bu pân-zehri şu ile bilegüde ezüp bu şuyı saçına ve şakalına süre kırkayak kırtıla bi-izni'llâh (145b).

117 NON'da ve dağı bir kimseyi (145b) şeklinde geçer.

şoksa yā¹¹⁸ ‘akreb urşa bu pān-zehri belgüye sürüp¹¹⁹ yılan şokduğı yere¹²⁰ 13. süreler zarar def‘ ola (BOŞ)¹²¹ bu pān-zehri şuy¹²² belgüye sürüp¹²³ bir ser-hoş 14. ve mest lā-yu‘kal kimesneye içüreler istifrāğ idüb ol haynda def‘ olub ‘aklı 15. başına gele (BOŞ)¹²⁴ zıyıkı’n-nefes olan ādeme¹²⁵ yatacak vaktinde bu¹²⁶ pān-zehrūn 16. bir dāne yudurub yatsa¹²⁷ şabāhıla¹²⁸ dört dirhem türbūd ‘aşāf[ī]r ve bucuğ dirhem anīsūn¹²⁹ 17. ve bir dirhem şekeri döğüb balıla yoğurub aç karnına yise müşhil idüp¹³⁰ zıyıkı’n-18. nefesden ḥalāş olur¹³¹ (BOŞ)¹³² bir kimseniñ cān evinden¹³³ rīh ve balğam olub¹³⁴ ve cān evi¹³⁵ 19. taş gibi olsa bu pān-zehrden bir kīrāt ezüb bir fincān şeker şerbeti ile içüreler 20. istifrāğ idüb¹³⁶ cān evinde rīh ve balğam kalmaya ḥalāş ola¹³⁷ (BOŞ)¹³⁸ bu pān-zehr esmā‘ü’llahdan¹³⁹ 21. vedūd ismine düşmüş¹⁴⁰ celb-i kulüb [niyyetine] getirse celb-i kulüb ḥāşıl olur 22. bir ādem bu pān-zehri [heybet¹⁴¹] [niyyetle] getirse ḥalk gözine mehābetli görine ve her ne yire varsa 23. şirin görine murādı ḥāşıl ola¹⁴² (BOŞ) bu bā-zehrūn daḥi ḥāşşası budur ki istihāre 24. için gice yatduğda başı altına koyub muradı her ne ise düşünde söyleyeler ol 25. gice muttaşıl olmaz ise bir iki gice muttaşıl eyleye görüne ve her istihāre eyledükde bu du‘āyı 26. Üç kere okıyalar [3b] 1. ¹⁴³ her kim bu pān-zehri götürse bā-şart 2. eliñe diline bağlaya cemī‘ aḥlātđan ḥalāş olub hiç ḥavfla düş görmeye bir ādem 3. ḥayālāt görür olsa bu pān-zehri götürse hiç görmeye (BOŞ) her ne dürlü ḥāşşa 4. isterse bu cevherde olur bu deñlü bu fakīr-i kemter ibn-i ken‘ān şerḥ itmiş ve gayrı 5. ḥavāşşından ‘ārifler haber-dārdır fikr idüb ve ervāḥ-ı ṭabihden istimdād eylesünler 6. feth idüb şerḥ itsünler bir kimseyi sümüm yeli urşa bu bā-zehrden iki 7. kīrāt ezüb içüreler lakin şeker şerbetle içürsünler a‘lādır ḥalāş ola (BOŞ) sümüm 8. belinden ‘aklına ḥıffet gelmiş ola vech-i meşrūḥ üzerine şerbetle içeler def‘ 9. ola ‘ameli budur mā-i kibrīt dirhem on zeybağ dirhem beş mā-i kibrīt gāyet 10. ḥālīş olına bir şişe içine koyub kömür āteş üzerinde āheste kayna- 11. -dub temām mā-i kibrīt maḥv olunca şöyle ki aslā rutūbet kalmaya beyāz kerpīç gibi 12. bir şey’ olur ba‘dehu āteşden endürüb şovduğda bir dirhem ya iki dirhem zeybağ virüp 13. muḥkem şummākı mermer üzerinde saḥk idüb bir küçük () sırma şişe[ye] koyub 14. kavī kömür āteşinde

- 118 NON’da *veyāḥūd* (145b) şeklinde geçer.
- 119 NON’da *şu ile ezüp* (145b) ifadesi vardır.
- 120 NON’da *kimseye* (145b) şeklindedir.
- 121 NON’da *ve daḥi* (145b) ifadesi vardır.
- 122 NON’da *şu ile* (145b) şeklinde yazılmıştır.
- 123 NON’da *ezüp* (145b) şeklindedir.
- 124 Bundan önceki cümle NON’da *bir lā-yu‘kal serhoşa içürseler ol sāt aklı başına gele ve daḥi* (145b) şeklindedir.
- 125 NON’da *kimseye* (145b) şeklindedir.
- 126 NON’da *ol* (145b) ifadesi vardır.
- 127 NON’da *ḥabbından bir dāne ḥab virseler yiyüp yatsa* (145b) şeklinde ifade edilmiştir.
- 128 Bu ifadeden önce NON’da *ba‘dehu* (145b) yazılıdır.
- 129 NON’da bu ifadeden sonra *sükkeri döğüp bal ile yoğurup* (145b) ifadesi vardır.
- 130 NON’da *eyler* (145b) şeklindedir.
- 131 NON’da *kurtulur nefesi açılır bi-iznilāh* (145b) şeklindedir.
- 132 NON’da boşlukta *ve daḥi* (145b) ifadesi vardır.
- 133 NON’da *cānı evinde* (145b) şeklinde geçer.
- 134 NON’da *bağlansa* (145b) ifadesi vardır.
- 135 NON’da bu ifade yoktur.
- 136 NON’da *itdürür* (145b) şeklinde geçer.
- 137 NON’da *cānı evinden yeli ve balgamı çıka gide def‘ ola bi-izni’l-lāhi te āla* (145b) şeklinde geçer.
- 138 NON’da boşlukta *ve daḥi* (145b) bağlacı vardır.
- 139 NON’da bu ifade yoktur.
- 140 NON’da *mazhar* (145b) sözcüğü vardır.
- 141 Sözcük şeklinde yazılmıştır, ama sözcüğün heybet olduğu düşünülmektedir. Heybetin diğer nüshada bulunması okuyuşumuzu destekler niteliktedir.
- 142 NON’da *çün getirselers cezb-i kulüb ider ve heybet niyyeti ile getirselers mehābetlü görünüñ ve her ne murād eyler ise ol murādı ḥāşıl olur* (145b) şeklinde ifade edilmiştir. Ayrıca bundan sonraki bölüm NON’da (145b) bulunmamaktadır.
- 143 Ayetin meali şöyledir: *Gökleri ve yeri hak ile yaratan O’dur. O gün “ol” diyecek, oda oluverecektir. Hak söz O’nundur. Sür‘aifürüleceği gün de mülk O’nundur. Hazırı, gaibi bilen O, hikmet sahibi, her şeyden haberdar olan da O’dur.* (Davudoğlu, 1988, (Enam/73) 137).

eride ba‘dehu māṣayla āteşden çıkarub ol şuyın içine bırağa şişe pāreleyüp 15. içinden bir şarı cevher
 çıka pān-zehr-i ken'ānī didikleri budur ve's-selām 16. 144

3. Sonuç

Bu çalışmada *Risāle Fī Ḥavāṣṣī Pānzehr-i Ken'ān* adlı panzehir risalesi tanıtılmıştır. Risalenin 15 nüshası belirlenmiştir. Tanıtımı yapılan nüsha Gazi Hüsrev Bey R 7565 numarada kayıtlı olan Saraybosna nüshasıdır.

Genellikle anlaşılır bir Türkçeyle yazılan risalenin diğer çalışmalarda müellif olarak gösterilen *Kenan Efendi*, *Kenan-ı Mısırî*'nin risale metninden müellif olarak yorumlanamayacağı düşünülmektedir. Çünkü Kenan'a gelen nispet i'si, tamlamanın yapısı ve Nuriosmaniye nüshasında Kenan sözcüğüne rastlanması bu kanaati oluşturulmaktadır. Bu nedenle müellifin kendini tanımladığı tamlamada geçen Kenan'ın bir yer adı olabileceğinin göz önünde bulundurulması gerektiği düşünülmektedir.

Panzehir-i Kenan'da panzehirin içeriğinden, kaç yıllık bir sürede oluşturulduğundan ve hangi hastalıklarda ne kadar kullanılabilceğinden bahsedilmiştir. Bu hastalıklar yalnızca zehirlenmelere yönelik değildir. Hatta zehirlenmelerin panzehirin etki alanı içerisinde yalnızca küçük bir bölümü kapsadığı görülmüştür. Zira 27 yıllık gayret ve çalışmayla oluşturulan panzehir, ağız ve diş sağlığında, zehirlenmelerde, kasık bitinde, mide ve bağırsak rahatsızlıklarında, yer “yenirce” hastalığında, vücuttaki dört unsurun bozulması yanında mantıkla açıklanamayan sihir ve büyüden kaynaklı rahatsızlıklarda, talihin ve bahtın açılması gibi isteklerde de kullanılabilir.

Hekimin panzehiri gayret ve çalışmalar yanında ilham-ı Rabbanî ile de bulduğunu vurgulaması onun tabib-i hazık “uzman doktor” olduğunu vurgulama ihtiyacından kaynaklansa gerektir.

Risalede imla özellikleri dönemin yani 17. yüzyıl ve sonrasının imla özelliklerine uygun olduğu gözlenmiştir. Her ne kadar metin harekesiz olsa da metinde yuvarlaklaşmaların azaldığı ve dudak uyumunun yaygınlaştığı izlenimi doğmaktadır.

Risalenin söz varlığını dönemin tıp terimleri, ölçü adları (*krat*), bitki (*summak*), maden (ma-i kebrit) ve hayvan adları, ve yer yer de arkaik Türkçe sözcükler (*götür-*, *üş-*, *oñult-*) oluşturmaktadır.

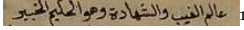

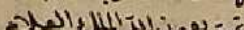
Risalede geçen tıp terimleri, *belini bir şāl ile muḥkem bağla-*, *ağız*, *burun*, *maraz*, *hayalat gör-*, *habbe*, *tabib*, *pānzehir*, *mide*, *zehrler def'i*, *çār 'unşur*, *'anāşır*, *mizāc*, *çār 'anāşır*, *aḥlāt*, *bürüdet*, *ḥarāret*, *şifā*, *şifā bul-*, *'ilāc*, *el ayası*, *şafra*, *kol*, *merhem*, *şihhat*, *şihhat bul-*, *şirpençeniñ yeri*, *göğüs*, *gövde*, *avuç*, *habbe düz-*, *habbe*, *hab*, *taban*, *göz*, *dil*, *göz kabaıkları*, *cān evi*; hastalık adları, *balgam*, *bevāşır*, *bir ādemiñ cigerinde ḥarāreti ol-*, *bir ādemiñ ağızında bed-rāyiḥa ol-*, *bir ādemiñ gözlerinde ḥabāb ol-*, *frenk zaḥmeti*, *gözlerini et bürü-*, *gözde biten et*, *gözde kızıl eti*, *ḥayālāt gibi görür ol-*, *ısıtma*, *ısıtma tut-*, *ibtidā-i şirpençe*, *ishāl*, *istiḫrāğ eyle-*, *istiḫrāğ it-*, *istiḫrāğ kuş-*, *kuru öksürük*, *laḥm-ı zā'id*, *lā-yu'kal kimesne*, *öksürük*, *rīḥ*, *şaça ve şakala kırkayak üş-*, *sancu tut-*, *şarılık*, *şarılık zaḥmeti*, *sümüm*, *sümüm yeli*, *şirpençe*, *tata[r] kurdı tut-*, *yara*, *yara kızır-*, *yara şulan-*, *yel*, *yılan şok-*, *zyūki'n-nefes*; bitki adları, *anīsūn*, *berşī*, *noḥūd*, *şummāk*, *türbüd*; hayvan adları, *'akreb*, *efā yılanı*, *kırkayak*, *tatar kurdı* olarak tespit edilmiştir.

144 Allah'ın yardımıyla tamamlandı, anlamına gelir.

Risalenin dil ve üslup özellikleri de şöyledir: Risale İslami dönem etkisiyle yazılmıştır. Hekim hastalıkları ve hastalıkların tedavisini öğretici bir tarzda, betimleyici anlatımla açıklamıştır. Hekim kendisinden hakir ve fakir olarak bahsetmiş ve övünmekten ve büyüklenmekten kaçınmıştır.

Panzehirle ilgili tenkitli metinde üzerinde çalışılan nüshanın Nuriosmaniye nüshasından daha hacimli olduğu görülmüştür. Ana hatlarıyla metinler arasında benzerlik göze çarpmakla birlikte bazı tedavi yolları ve teşhislerinde birbirinin zıddı ifadelerle de rastlanmıştır: *NON'da eger bürüdeti gâlib olsa ishal ider anı ve eger ḥarâreti gâlib olsa kabz ider şeklinde geçen ifade, incelenen nüshada bürüdeti gâlib olsa anı kabz ider ve eger ḥarâreti gâlib olsa anı ishâl ider şeklindedir.* Yine diğer nüshayla yapılan karşılaştırmada incelenen nüshadaki boşluklarda genellikle *ve dahi* bağlacının bulunduğu belirlenmiştir. Bu farklılık ve hacimden anlaşıldığına göre panzehir metni tamamlanmaya ihtiyaç hissetmektedir. Bu da tüm nüshalar sonucunda oluşturulacak tenkitli metinle ortaya konulabilecektir. Burada iki nüsha arasında görülen önemli farklılıklar şu şekilde karşılaştırılabilir:

Nuriosmaniye Nüshası	Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi Nüshası
Varakların üzerinde numaraları bulunmaktadır.	Varakların üzerinde numara bulunmamaktadır.
Yahya Gaffarî'nin <i>Yâkûtetü'l-Mehâzin fî Cevâhiri'l-Ma'âdin</i> adlı eserin sonunda yer alır ve <i>Kitâb-ı Lekenâme ile birlikte ilave kısımdadır.</i>	Bir eserin sonunda değildir. Bu risalenin devamında, düşük tarifi, macun, birkaç sözcüğün açıklamasını içeren mini bir sözlük, kelebek hastalığına ilaç tarifi, habbül'ucab isimli bir ilaç tarifi, terkip tarifleri, müşhil tarifi vardır.
<i>bi-izni'l-lâhi te'âlâ cemî' emraza ve cemî' zehrler def'ine ve niçe yaralara ilâcdur (144a)</i>	-
<i>tecribe olunmuşdur ve niçe marazları def' idüp fâidesi (144a)</i>	<i>tekrâr-be-tekrâr müşâhede olunmuşdur (1b/5)</i>
<i>zuhur itmişdür (144a)</i>	bu hâşşa zühûra gelmişdir (1b/6)
<i>bu amelî dediğimiz pân-zehrün aslı berşîdür (144a)</i>	bu zikr olunan pân-zehrün aşlı berşîdür (1b/5-6)
<i>nâkış kalur. Ol sebebden mizâc bozulur, emrâz hâşıl olur (144a)</i>	birileri nâkış olduğu ecilden mizâc-ı benî âdem münharif olub derün-ı insânda marâz 11.hâşıl olur (1b/10)
<i>eger bürüdeti gâlib olsa ishal ider anı ve eger ḥarâreti gâlib olsa kabz ider (144a)</i>	bir kimesneniñ bürüdeti gâlib olsa anı kabz ider ve eger ḥarâreti 15. gâlib olsa anı ishâl ider (1b/14-15)
<i>kabz olanı ishal ider ve kabzımı açar (144a)</i>	ishâl olana isti'mâl eylese 16. kabz olur kabz olur (1b/15-16)
<i>bu hakîr dahi bunu bu mertebeye erişdürünce niçe emekler sarf idüp ve çok riyâzatdan sonra ilham-ı Rabbânî'ye mazhar olup el-hamdü lillahi ve'l-minne bunu hâşıl idüp (144a)</i>	fe-ammâ bu faķîrü'l-ḥakîrü'l-ken'ânü'l-muhtâce'r-raḥmanî'r-raḥman bu cevheri bu mertebeye 19. erişür niçe niçe yıllar emekler sarf idüb yigirmi yedi sene riyâzetlerden soñra ilhâm-ı 20.rabbâniyeye mazhar olub elḥamdülillah ve'l-minne hâşıl eyledim (1b/18-20)
<i>bu hakîr-i deni (144a)</i>	bu hakîre (1b/25)
<i>bu pân-zehrden iki kırâṭ saḥk idüp ana içirdüm (144a)</i>	bu [2a] 1.cevheri iki kırâṭ saḥk idüb aña içirdüm (1b/25-2a/1)
<i>parmağından şokdu (144a)</i>	bir kimseyi ef'â yılanı şokub (1b/24)
<i>el ayası gibi/kadar bir beyâz deri gibi bir şey istifrâğ eyledi ve bir kırâṭ dahi su ile ezüp şiş olan yere ve koluna ve küreğine sürdük. Allâh'ın emri ile ağrısı ve şişi def' olup ḥalâş buldu (144b)</i>	istifrâğ eyledikde bu el ayası kadar beyâz meşîn 3. şeklinde bir şey' ihrâc oldı ve bir kırâṭ dahi belgüye ḥakkidüb şokduğı yere ve 4. şişe ve kollara ve gögsine sürdüm bi-'inâyeti'l-lâhi te'âlâ def' oldı ve şiḥhat buldı (2a/2-4)

<i>bu hesâb ile ne kadar hab lâzım ise idesin, gölgede kurudasın (144b)</i>	bu hisâb üzre hubûb 15.lâzım ise aña göre idüb ve hableri gölgede kuru[du]b (2a/15)
<i>ammâ hablaruñ terkibi budur kim evvela bir adamı sitma tutsa (144b)</i>	ısıtma tutan âdeme içüreler (2a/17)
<i>bi-izni'llâh ol sâ'at sıtması def' olur ve lâzım gelir ise gün aşırı üç kere içüresin (144b)</i>	istifrag idüb 19. üç kere içmege muhtâc olmaya bi-iznillahi te'âlâ (2a/18-19)
<i>gözünde ve burnunda acı acı şular ağıdır inşâlahü te'âlâ gözleri görür ola ba'dehu müşhil içe ve daği (145a)</i>	kim gözlerinden ve burnundan 19. acı şular ağıtdurarak gözleri rüşen olur (2b/18-19)
-	[3b] 1. ¹⁴⁵ her kim bu pân-zehri götürse bā-şarḥ 2. eliñe diline bağlaya cemî' ahlâtdan ḥalâş olub hiç havfla düş görmeye bir âdem 3. hayâlât görür olsa bu pân-zehri götürse hiç görmeye (BOŞ) her ne dürlü hâşşa 4. isterse bu cevherde olur bu deflü bu fakîr-i kemter ibn-i ken'ân şerḥ itmiş ve gayrı 5. havâşşından 'ârifler haber-dârdır fikr idüb ve ervâḥ-ı tabîhden istimdâd eylesünler 6. feth idüb şerḥ itsünler bir kimseyi sümüm yeli ursa bu bā-zehrdan iki 7. kırâḥ ezüb içüreler lakin şeker şerbetle içürsünler a'lâdır ḥalâş ola (BOŞ) sümüm 8. belinden 'aqlına hıffet gelmiş ola vech-i meşrûḥ üzerine şerbetle içeler def' 9. ola 'ameli budur mâ-i kibrît dirhem on zeybaḥ dirhem beş mâ-i kibrît gâyet 10. hâliş olma bir şişe içine koyub kömür âteş üzerinde âheste kayna- 11. -dub temâm mâ-i kibrît mahv olunca şöyle ki aşlâ rutûbet kalmaya beyâz kerpiç gibi 12. bir şey' olur ba'dehu âteşden endürüb şovudukda bir dirhem ya iki dirhem zeybaḥ virüp 13. muhkem şummâkı mermer üzerinde saḥḥ idüb bir küçük sırma şişe[ye] koyub 14. kavî kömür âteşinde eride ba'dehu mâşayla âteşden çıkarub ol şuyın içine bırağa şişe pâreleyüp 15. içinden bir şarı cevher çıka pân-zehr-i ken'ânî didikleri budur ve's-selâm 16. (3b/1-16)

Çalışmanın tıp terimlerine, 17. ve 18. yüzyıl Türkçesi söz varlığı ve imla özelliklerine katkı sağlaması umulmaktadır.

Kaynakça

- Ak, Mahmut (2004). Leke-Name ve Panzehir Risalesi. Tarih Dergisi, 0(39), s. 97-124.
- Davudoğlu, Ahmed, (1988). Kur'ân-ı Kerîm ve İzahlı Meâli, İstanbul, 1988.
- Dinar, Talat, Müderris Hasan Efendi'nin Gayetü'l-Münteha Fi-Tedbiri'l-Merza'sı (Hastalıkların Tedavisinde En Son Nokta) (İnceleme-Metin-Dizinler), Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Denizli, 2013.
- Er, Rahmi (2008), Risale maddesi. TDAV İslam Ansiklopedisi, C. 35, s. 112-113.
- Ergin, Muharrem (2009). Türk Dil Bilgisi. İstanbul: Bayrak Yayınları.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin-Şeşen, Ramazan, Osmanlı Tıbbi Bilimler Literatürü Tarihi, (C. 1), IRCİCA Yayınları, İstanbul, 2008.

¹⁴⁵ Ayetin meali şöyledir: O'nun sözü gerçektir. Sûr'a üflendiği gün de hükümranlık O'nundur. Gizliyi ve açığı bilendir ve O, hikmet sahibidir, her şeyden haberdardır (Enam/73).

Karahan, Leyla (2006). Eski Anadolu Türkçesinin Kuruluşunda Yazı Dili–Ağız İlişkisi. *Turkish Studies/Türkoloji Dergisi* I, 1, 9-18.

Okumuş, Erdi (2015). Pānzehir-nāme (Giriş, Metin, Dizin, Tıpkıbasım). Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Okumuş, Necdet (2007/34. Cilt). Panzehir. *TDAV İslam Ansiklopedisi*, C. 34, s. 159-160.

Risāle Fī Ḥavāṣṣī Pānzehr-i Ken'ān, Gazi Hüsrev Begova Kütüphanesi, R 7565.

Yeni Rehber Ansiklopedisi (1994). Panzehir maddesi, *Türkiye Gazetesi*, Cilt 16, İstanbul, s. 174.

<https://www.parsi.wiki/fa/wiki>

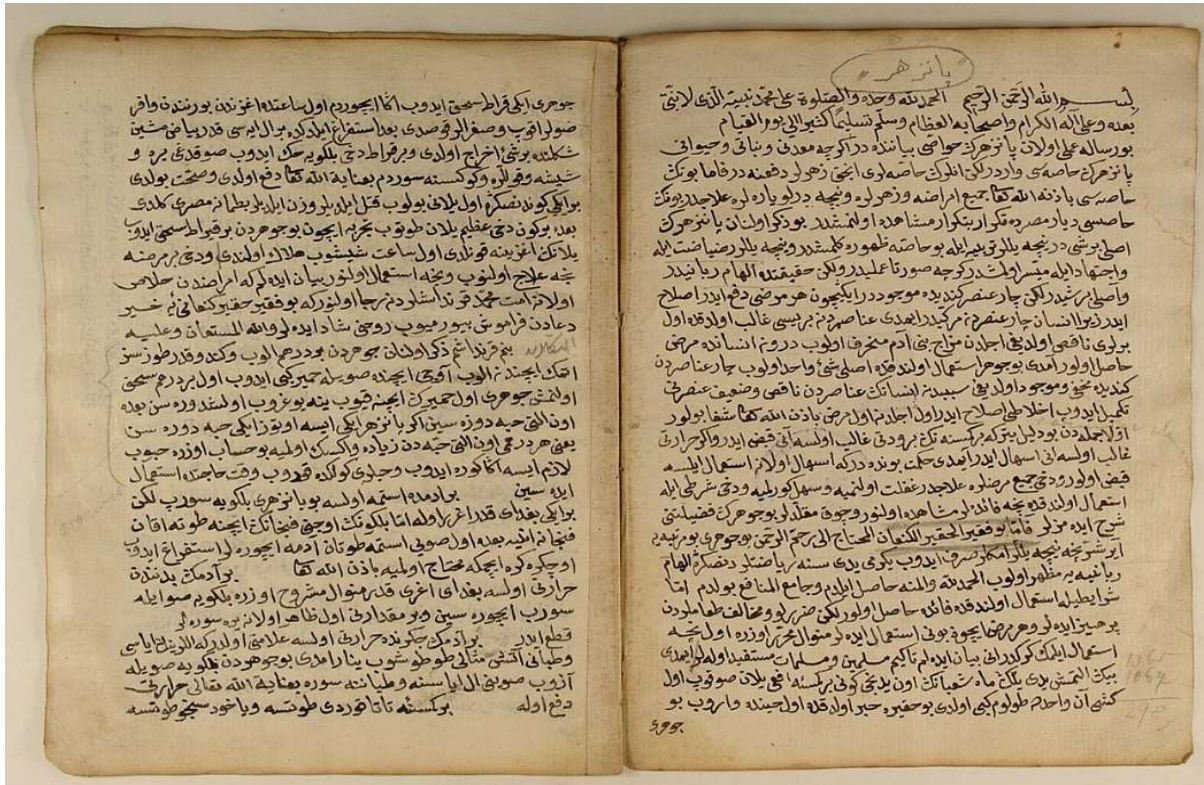
Kısaltmalar ve Simgeler:

[] : Okunuşundan ve anlamından emin olunamayan sözcükler

NON: Nuriosmaniye nüshası

Ek: Orijinal Metin

1a-1b

2a-2b

